

Naravni jezik in kulturna dediščina v distopičnem semiosfernem jedru¹

Sofija M. Košničar

Filozofska fakulteta v Novem Sadu, Oddelek za primerjalno književnost in teorijo književnosti, Ulica dr. Zorana Đinđića 2, 21000 Novi Sad
grinja@neobee.net

Predmet študije so vidiki naravnega jezika in njegove aplikacije v neelastičnem semiosfernem jedru ter odnos jedra do literature in druge kulturne dediščine. Fenomeni so obravnavani po semiotičnem ključu, z vidika teorije o semiosferi (samoopisovanje semiosfernega jedra, mehanizmi njegovega etabliranja, vidiki drugosti, zunanja dezorganizacija jedra).

Ključne besede: semiotika / semiosfera / semiosferno jedro / naravni jezik / kultura / kulturna dediščina / distopija

Distopična besedila v malem jasno in slikovito preoblikujejo celoten model semiosfernega samoopisovanja referentne kulture, zato so primerne za semiotične raziskave z vidika teorije o semiosferi. Miloš Crnjanski je v *Hiperborejcih* že davno intuitivno zaključil, da je ustvarjalec, ne glede na to, kako velik je (misleč na Michelangela Buonarrotija), »ujet v temnico svojega časa. Vidim le, da smo vsi za rešetkami svojega stoletja. Da še nihče ni prišel iz tega zapora.« (164) Metaforično posredovano resnico, da nihče ne more popolnoma izskočiti iz okvira svoje dobe, imajo semiotiki kulture za invariantno obeležje kulturne identitete ustvarjalca, zlasti zato, ker se v njegovem delovanju manifestira dominantni kodni sistem kulture, ki ji ustvarjalec pripada. Vsako besedilo neke kulture v sebi na specifičen način rekonstruira pomembne aspekte samoopisovanja semiosfernega jedra, ki mu pripada. Tako je tudi z distopičnimi stvaritvami. Ker vsako tako delo nastaja iz nekega realnega, torej neidealnega sistema kulture, je samo takoj odmik, zaostren odnos do obstoječe zgodovinske realitete (bodisi pretekle ali sodobne), obenem pa je z njim v kritičnem dialogu. To poostreno kritično noto avtorji pogosto poudarjajo z elementi znanstvene fantastike, navdihnjenimi z realnostjo – zbujajoč s tem vtis, da se bo določen fenomen realitete v prihodnosti razvil do oblike, kakršno predvideva distopija. To pojasnjuje, zakaj pri Dragutinu Iliću ni tako težkih oblik nasilja in uničevanja kulture kot v distopijah 20. stoletja. Razlogi so verjetno tudi v nakopičenih izkušnjah stradanja in trpljenja v gulagih,

izkušnjah svetovnih vojn, napačno razumljeni svobodi sodobnega obrezboženega človeka, ki ima moč, da v življenjskem kontekstu etablira mehanizme samoopisovanja obrezbožene kulture. Drama Dragutina Ilića *Po milijon letih* je namreč ena od najzgodnejših znanstvenofantastičnih dram na svetu, napisana leta 1889. Huxleyjeva, Orwellova in Bradburyjeva distopija, nastale sredi prejšnjega stoletja, so vase inkorporirale morbidne usedline svetovne zgodovine tega stoletja.

Semiosferne funkcije v kontekstu večinoma obstajajo in delujejo simultano, toda v članku bom zaradi metodičnosti razlage poudarila najbolj zaznamovane vidike, vezane na predmet raziskovanja. Togi vidiki semiosfernega samoopisovanja v domeni naravnega jezika, literarne in druge kulturne dediščine so posebno zaznamovani in indikativni pri semiosfernih jedrih, za katera je značilen totalitarni tip kulture. Orwellov roman *1984* (*Nineteen Eighty-Four*, prvič objavljen leta 1949) je analitični korpus, na primeru katerega se lahko najobsežneje pokažejo in obrazložijo omenjeni vidiki raziskovanja, in se mu zato tudi največ posvečam. Fenomene podrobneje obravnavam tudi na primerih iz Huxleyjevega romana *Krasni novi svet* (*Brave New World*, 1932), Bradburyjeve distopije *Fahrenheit 451* (prva objava 1953) ter distopične drame Dragutina Ilića *Po milijon letih* (*Posle milijon godina*, 1889).

Teoretični okvir – kultura kot semiosferno besedilo

Z ontološkimi aspekti kulture je tesno povezan pojem *semiosfera*, s katerim je Lotman opredelil »celovitost interakcije v vseh možnih komunikacijah s pozicij človekove participacije v njih« (Košničar, »Semiosfera« 347). Največje in najzahtevnejše strukture semiosfere so kulture in civilizacije (Lotman, *Semiosfera* 11). Poudaril je tudi, da je *kultura* v najosnovnejšem smislu sistem celovite nepodedovane informacije, način njene organizacije, akumulacije, ohranjanja in prenašanja na potomstvo (Lotman, »Razne kulture« 274). Skratka – vse, kar ni biogenetično podedovano, pripada kulturi. Opazovanje kulture kot informacije omogoča, da celotno kulturno danost v kompletni diahroniji in sinhroniji obravnavamo kot besedilo (nadbessedilo). Semiosfero se zato v praksi preučuje kot celovitost odnosa besedilnih in nebesedilnih (kontekstualnih) semiotičnih struktur (tekstov) v njihovi sinhroni in diahroni komunikaciji.

Zakovitost notranje organizacije semiosfere in njenih najzahtevnejših struktur, torej kultur, je formiranje jedra/jeder semiosfere in v odnosu nanj (ali na več njih) semiosferne periferije. V jedru se odražajo dominantni semiotični sistemi, etablirani in potrjeni z institucijami samoopisovanja, kar pomeni z mehanizmi urejanja semiosfernega prostora po

vseh vidikih integriranja konkretne kulture (Lotman, »O semiosfere« 17). Samoopisovanje v smislu samoidentifikacije, systemskega in sistematičnega označevanja samosvojesti, je namreč najvišja forma strukturiranja semiotičnega prostora. Ta pomeni ustvarjanje zahtevne mreže metastrukturnih samoopisov (slovnice) ter kodifikacijo običajev, pravnih, etičnih in drugih norm, ki so v funkciji samoopisovanja tega semiotičnega prostora (kulture). Hkrati s pomočjo samoopisovanja kultura s središčem v svojem semiosfernem jedru artikulira, formira, gradi, ohranja in potrjuje svojo identiteto. Na obči rabi samoopisovanja semiosfernega jedra kultura gradi svojo samopomembnost. *Kod* predstavlja temelj, skupno notranjo logiko kulture, iz katere se razvijajo vsi njeni jezikovni sistemi, tudi sistem samoopisovanja.² V sistemu kodov posameznih kultur praviloma obstaja en glavni, *dominantni kod*,³ ki je ključ za dešifriranje ustrezne kulture (Lotman, »Razne kulture« 274).

Semiosferno jedro in drugost

Vsaka kultura se začne z delitvijo sveta na notranji (*naš/moj*) in zunanji (*njihov/tuj*) prostor, osnovni kriterij te delitve pa je različnost, drugost. Na tem kriteriju delitve in razdvajanja *našega* in *njihovega* sveta se razvija identiteta neke kulture oziroma individualnost medsebojno omejenih besedil semiosfere (na primer kultur) od zanje zunanjega semiotičnega prostora (Lotman, *Semiosfera* 194). Kar ne pripada *mojemu-našemu* semiotičnemu prostoru, je onstransko, to pa tvori neko drugo semiotično strukturo semiosfere, in sicer drugačne identitete. Rečeno v semiotičnem in semiosfernem ključu, kultura kot dinamičen proces ustvarja ne samo svojo notranjo organizacijo, temveč tudi svoj tip *zunanje dezorganizacije*, svoj tip *drugosti* kot – glede nase – svojevrstno *alteriteto*. Semiosferno jedro namreč prostor, na katerem je etabliralo elemente lastnega samoopisovanja, doživlja kot celovitost. Glede na svojo celost semiosferno jedro na svoji periferiji konstruira svoj tip zunanje okolice, ki jo čuti kot tujo, neorganizirano, kaotično ali barbarsko. Ocena, kaj je *notranji*, kaj pa zunanji prostor semiosfere, je pogojna in relativna ter je odvisna od vidika opazovalca. Zato govorimo o »relativnosti semiosferne dezorganizacije« (Lotman, »O semiosfere« 15). V kontekstu semiosferne dezorganizacije govorimo o različnih kulturnih identitetah (tujega nekemu, različnega glede na moje) in prav na tem polju se izpisujejo razlike med kulturami – celo do njihovega popolnega vzajemnega nerazumevanja, ko govorimo o *spopadu kultur*.

»Vrata kronotopa« – vpogled v semiosferna besedila

Prek kritičnega pogleda na zgodovinske totalitarne režime distopijske stvaritve v samem bistvu preoblikujejo krucialne mehanizme samoopisovanja tovrstnih, v osnovi neelastičnih semiosfernih jeder.⁴ Omenimo samo diktature dvajsetega stoletja, ki so temeljito presunile sodobno človeštvo (leninistično, stalinistično, nacistično, titoistično enoumje), in moderne umetniške distopije kot pesimistične reakcije na omenjeno zgodovinsko realnost. Obstaja precej značilnosti diktatorskih sistemov, ki so se skozi diahrono perspektivo pokazale kot invariantne, skupne lastnosti in so obenem imanentne tudi distopijskim umetniškimi delom. V tej razpravi bo pozornost posvečena invariantnemu krogu lastnosti takih sistemov – vidikom naravnega jezika kot temelja oblikovanja mišljenega ter odnosu do književnosti in drugih oblik kulturne dediščine v literarnih kronotopih,⁵ oblikovanih v distopijski prozi, ki obravnava problematiko človeka v totalitarnih sistemih. To je mogoče, ker ima kronotop lastnost, da priča o tipu kulture in njeni samopomembnosti. V te sisteme bomo torej vstopili skozi »vrata kronotopa« (Bahtin 355), saj je literarni kronotop kulturološki znak. Kot materializacija časa in prostora je center pojavnosti konkretizacije, utelešenost vsake predmetne stvarnosti, pa tudi posebljenost konkretizacij v umetnosti in literaturi, kot tudi v vseh drugih semiosfernih besedilih, tudi največjih – kulturah in civilizacijah.

Jezik, semiosis in semiosferno samoopisovanje

Semiosfera je semiotični prostor, zunaj katerega je nemogoča *semiosis*⁶ (Lotman, »O semiosfere« 13). Semiosis označuje katerikoli vid, obliko, postopek ali proces, v katerega je vključen znak, vključno z miselnimi procesi. S tega vidika je *semiosfera* v najsplošnejšem smislu sfera *semioz*, v kateri znakovni procesi operirajo v sklopu zbirnih notranjih konekcij – vezi, ki obstajajo v globalnih komunikacijskih sferah. *Semiosfera* je torej zahteven sistem nenehne komunikacije, izmenjave informacij vseh vrst v vseh jezikih, ki jih semiosfera pozna v času svoje sinhronije in diahronije. Za katerikoli posebni jezik semiosfere velja, da je pogreznjen v neki semiotični prostor in da je sposoben delovati samo, če je v korelaciji s semiotičnim okoljem. Prepletanje besedilnega in zunajbesedilnega (kontekstualnega) – je delovno okolje in bit mehanizma *semiosis*: ta mehanizem je zapleten in se ne odvija samo v zaprti domeni posameznih jezikov, temveč sta njegovi značilnosti istočasnost medjezikovne dejavnosti in interakcija tega jezika s celotnim semiotičnim prostorom neke kulture, v najširšem smislu pa s semiotičnim prostorom semiosfere (Lotman, »O semiosfere« 13).

Etabliranje in potrditev moči nekega semiosfernega jedra sta dinamična procesa s težnjo po ekspanziji na celoten semiosferni prostor. Izvajata se prek umestitve inštitucij *samoopisovanja* semiosfernega jedra v vseh segmentih kulture (Lotman, »O semiosfere« 15). *Dominantni kod* je v srcu samoopisovanja semiosfernega jedra in je najosnovnejši strukturni element kulture v vseh njenih aspektih, tako v domeni njene materialne osnove (proizvodnje in delitve) kakor tudi v njenih »simboličnih« vidikih duhovne pojavnosti (naravni jezik, s pomočjo katerega se konkretna kultura etablira, umetnost, ideologija, religija in verovanja, vrednotni sistem, etika in estetika, pravna in vsakdanja norma ... slog javnega in privatnega življenja ter drugi komunikacijski slogi, strukturiranje družine, kultura bojevanja – skratka, skupna kultura življenja). Proces samoopisovanja se začne tako, da eden od delov semiosfere, po pravilu tisti, ki je iz strukture samega jedra, v procesu samoopisovanja ustvari svojo slovnico in kodifikacijo, nato pa se vzpostavijo mehanizmi poskušanja te norme čim bolj razširiti po semiosferi. Tako parcialna slovnica nekega semiotičnega prostora semiosfere stremi k temu, da bi postala metajezik opisovanja celotne semiosfere (Lotman, »O semiosfere« 16). Zato je semiotični prostor *jedra semiosfere* po pravilu najmanj fleksibilen in najbolj inerten za spremembe in nove vsebine, medtem ko so *periferija semiosfere* in vsi njeni mejni prostori najfleksibilnejši, najbolj adaptabilni in najprehodnejši za nove komunikate. Pri samoopisovanju semiosfernega jedra je *naravni jezik* usodnega pomena, saj se kultura gradi na njem; je vedno dominanten glede na ostale verbalne, neverbalne in ne samo verbalne sisteme znakov, s katerimi se kultura oblikuje. Verbalni semiotični sistemi, predvsem naravni jeziki, imajo namreč veliko možnost tolmačenja tako vsebine kakor tudi narave kvantitativno-kvalitativnih razmerij med fenomeni. Sam proces mišljenja v osnovi temelji na semiozah, utemeljenih v naravnih jezikih. Zato imajo besedila, v katerih dominirajo naravnojezikovni sistemi, veliko večji informativni potencial za prenašanje civilizacijskih in kulturnih izkušenj in znanj od na primer čisto neverbalnih sistemov. Tartujski semiotiki po desetletjih raziskav nedvomno ugotavljajo, da se kultura dominantno gradi na naravnojezikovnih sistemih ravno zato, ker naravni jezik omogoča tolmačenje, razlaganje, diskutiranje, kar je skupaj nujno za učinkovito prenašanje in ohranjanje izkušenj. Brez izkušenj in njihovega prenašanja na potomstvo bi bilo človeštvo po vsaki generaciji vedno znova na svojem začetku. Zato vsako semiosferno jedro posebno pozornost posveča vprašanju naravnega jezika, v katerem opravlja svoje samoopisovanje in etabliranje kulture določenega tipa. Torej je struktura semiosfere kompleksna semiotična polifonija, premrežena z najrazličnejšimi semiozami, ki po pravilu preraščajo, presegajo semiotično okolje posameznih besedil, ustvarjajoč dialoški odnos s svojim zunajbesedilnim

(kontekstualnim) semiotičnim prostorom oziroma ostajajoč pri dialogu z drugimi besedili kulture/kultur in semiosfere kot enkratnem, celovitem, toda polifonem dinamičnem semiotičnem sistemu permanentnih sprememb informacij (Košničar, »Semiosfera« 349).

Jeziki, ki pripadajo semiotičnemu prostoru, so različni po svoji naravi in se med seboj vedejo v spektru od, pogojno rečeno, skoraj popolne (simetrične) medsebojne prevedljivosti do asimetričnosti komunikacijskega šuma pri vzajemnem prevajanju. Glede na to, kako in v katerih domenah se bodo vzpostavile institucije samoopisovanja semiosfernega prostora, bodo tokovi notranjih prevodov spreminjali svoje kode ter tipe kodiranja in dekodiranja druge kulture. Prevajanje se v manjši meri odvija tudi v semiosferni substrukturi na liniji jedro – periferija, kar je posledica raznorodnosti semiosfere. Vendar šele na prostoru semiosferne periferije, na mestu največje interkulturene izmenjave, ustvarja svoj polni potencial. Prevajanje predhajajo procesi amortizacije in adaptacije. Da bi *semiosis* sploh bila možna, je treba vzpostaviti elementarno kompatibilnost ustreznih kodov referentnih kultur (tiste, ki bi morala biti prevedena, s kodi kulture, v katero se prevajajo). Možnost prevajanja naravnih, naposled pa tudi drugih jezikov iz enega v drugega namreč omogoča tudi prevajanje besedil kultur iz enega v drug semiosferni prostor ter širjenje mej semiosfere. Za to prevajanje sta usodnega pomena zblíževanje in kompatibilizacija kodnega sistema ustreznih kultur (kultura-dajatelj, kultura-prejemnik). Ker semiotičnega prevoda ni brez ostanka (v prevajanju se stremi k idealnemu odnosu 1:1, a se ta večinoma izmakne), se vsaka kultura sooča s specifično težavo, da besedila najpogosteje nimajo istega pomena in funkcije pri mehanizmih samoopisovanja semiosferne strukture, ki jih prevaja, kot bi ju imela v etabliranih institucijah samoopisovanja semiosferne strukture, ki jih je ustvarila. Rezultati kodiranja in dekodiranja besedila dveh semiotičnih jeder semiosfere se bodo torej redko ujemali. Zato bi morala kultura, ki spoštuje in upošteva alteriteto, v katero se besedilo prevaja (kultura-prejemnik), stremeti k temu, da prodre v zakonitosti sistema kodov kulture, iz katere se besedilo prevzema, in da, zadržujoč in prenašajoč jih, v okvirih teh sistemov poskuša vzpostaviti čim bolj kompatibilne kodne sisteme in razumevanje prevoda – pa čeprav idealnega prevoda, zlasti prevoda zapletenih struktur, ni. V prevodu vselej ostane nekaj neprevedljivega. Vendarle pa ostaja dejstvo, da si je skozi zgodovino veliko število kultur iz ideoloških, pragmatičnih, tehničnih ali kakih drugih razlogov izbralo drugačno pot in se odločilo, da zapletene metode implementacije v drugo kulturo zaradi boljšega razumevanja in uspešnejšega prevajanja v slednji⁷ zamenja z agresivno rešitvijo, posebljeno v negiranju identitete, avtonomije in pravice do originalnosti druge kulture. Najučinkovitejši me-

hanizem v tem procesu je ravno ustvarjanje negativne predstave o »tujem« dezorganiziranem prostoru semiosfernega jedra, predstave o drugem, o *alteriteti* kot o podrejenem, nerazvitem, barbarskem, gnilem. Polni potencial tega mehanizma je uporabljen v kapitalistično-kolonialističnem programu velikih evropskih (pozneje pa tudi svetovnih) sil v obdobju zadnjih šestih stoletij, ki je kritično obravnavan tudi v analizi distopijskih sistemov v tej študiji. V distopijah 20. stoletja je ta mehanizem dosledno uporabljan tako na idejni ravni literarnega dela kot tudi pri izbiri motiva in njune kronotopizacije skozi naracijo. V tem kontekstu je treba poudariti tudi naslednje: tipično za samoopisovanje semiosfernega jedra kulture je, da je strukturirano s povišano avtoznakovnostjo, kot so na primer specifično naslavljanje, vljudnostne fraze ter sistem konvencionalnih znakov in postopkov proceduralnega tipa. Totalitarne kulture so praviloma agresivne kulture, ki dosledno vzpostavljajo sistem vsiljenih visokokonvencionalnih kodov povišane avtoznakovnosti kot svoj dominantni kod, pri čemer težijo k izničenju kodov njim tujih kultur, ne da bi izbirale sredstva, s katerimi dominantni kod vnašajo v vse pore svojega semiosfernega jedra.

Naravni jezik in alteriteta

V eni najbolj zgodnjih distopij, objavljenih kjerkoli na svetu, drami *Po milijon letih*⁸ Dragutina Ilića, se vprašanje naravnega jezika lucidno odkriva kot temeljno vprašanje komunikacije med dvema svetovoma, dvema kulturama, čeprav je bila drama napisana v osemdesetih letih 19. stoletja, ko so bila teorijska odkritja o nenadomestljivi vlogi naravnega jezika v oblikovanju in ohranjanju kulture in njene identitete skoraj neznana. V igri je prikazan svet Duholjudi, ki so nesmrtni in naseljujejo celotno vesolje. Tak svet je nasproten nekdanjemu svetu smrtnikov, Zemljanov, ki je atrofiral in praktično izginil. Gre za dve različni semiosferni jedri, kulturi v stiku, in v njenem aktantskem polju je zelo pomembno vprašanje naravnega jezika. Zaradi nekompatibilnosti kodnih naravnojezikovnih sistemov pa tudi drugih visokokonvencionalnih kodov teh dveh kultur je dialog med njima zelo otežen. Tako Natan, eden od dveh poslednjih ljudi na Zemlji, gleda na človeško eksistenco kot na vsesplošni nesporazum: človekovo »življenje je bila samo stranpot, zidanje babilonske trdnjave, zmeda zmešanih jezikov«. (10) Po zajetju so Natanu in Danijelu kot zadnjima *eksemplarjema* pretekle civilizacije Duholjudje »prenesli« svoj jezik, *dubo-zbor*, da bi lahko z njima komunicirali. Zemljani so imeli po mnenju Duholjudi namreč »govor, ki spominja na nekakšno mrmranje, podobno vreščanju papige« (34). Pravzaprav je bilo s tem izpeljano nasilno etabli-

ranje vsiljene naravnojezikovne kode. Torej je jezik tudi tukaj predstavljen kot temelj enega semiosfernega jedra, saj je nemogoče, da dva bistveno različna svetova (eden, utemeljen na principu neskončnosti in harmonije, in drugi, temelječ na principu dokončnosti in neskladja) uporabljata iste jezikovne kategorije glede na to, da je njuna pojavnost v celoti utemeljena na drugačnih kodnih sistemih. Vsako semiosferno jedro glede na svojo kulturno celoto konstruira svoj tip zunanje dezorganizacije, toda specifika neelastičnega, totalitarnega semiosfernega jedra, kakršen je Duho-svet, in njemu podobnih distopijskih oblik je prav grajenje agresivnih, radikalnih mehanizmov onemogočanja dialoga z *drugostjo*, s *tujim*, z – glede nase – dezorganiziranim prostorom, poosebljenim z *alteriteto*. Takrat se govori o posebni obliki kulturnega stika, o spopadu kultur, kjer ena kultura *a priori* negira možnost komunikacije z drugo, in sicer z omalovaževanjem vrednosti drugosti ali celo ignoriranjem referentne alteritete do anuliranja, kot da ta ne bi obstajala. Omenjeni fenomeni, vezani na vprašanja spopada kultur zaradi umetno skonstruirane kodne nekompatibilnosti neelastičnega semiosfernega jedra in njegove diahrone tradicije, so nadvse slikovito predstavljeni v Orwellovem romanu *1984*. V njem gre za namerno trganje vseh vezi semiosfernega jedra Oceanije z lastnimi diahronimi koreninami, s svojo obljudeno preteklostjo, poosebljeno v zgodovini in zgodovinskem spominu, kulturni tradiciji, dediščini, umetnosti in seveda naravnem jeziku. Orwell je oporišče razvijanja svoje distopijske ideje bistveno utemeljil v naravnem jeziku in manipulacijah z njim. Tako je Oceanija kot neelastično distopijsko jedro razvila dve temeljiti tehniki brisanja zgodovine in zgodovinskega spomina ter trganja vezi z alteriteto: eno z ustvarjanjem in etabliranjem novega, visokokonvencionalno kodiranega jezika, Novoreka, na katerem je z agresivnimi metodami gradila svojo skupno totalitarno kulturo in prek njega etablirala druge mehanizme samoopisovanja svojega semiosfernega jedra; in drugo z namernim, sistemskim brisanjem kodnega sistema preteklosti, trganjem in zatiranjem vseh vezi s preteklostjo – zgodovino, kulturno dediščino in celotno kulturo življenja v predhodni angleški družbi.

Novorek – temelj brisanja zgodovine

Upoštevajoč, da kulturi pripada vse, kar človek kultivira, ne glede na stopnjo in način, na distopijske ureditve v literaturi lahko gledamo kot na besedilo kulture. »Lévi-Strauss pri definiranju pojma kulture poudarja, da se tam, kjer so Pravila, začenja Kultura« (Lotman, »Ogledi« 444). Medtem ko »naravno obnašanje« po Lotmanu ne more imeti sebi nasprotnega »nepravilnega« naravnega obnašanja, »kulturno obnašanje« nujno vključuje

vsaj dve možnosti, od katerih samo ena izstopa kot »pravilna«. V distopijah 20. stoletja bi bilo vsako »nepravilno« obnašanje strogo sankcionirano; v njih je namreč prisotna visoka stopnja netolerance do drugačnega, drugega – do besedil, ki niso v skladu s pravili aktualne kulture in občo rabo njenega etabliranja. Intelektualno zgodovino človeštva lahko razumemo kot borbo za pomnjenje. »Razne socialne in zgodovinske skupine v borbi za informacijo težijo k temu, da jo monopolizirajo. Sredstva, ki jih pri tem uporabljajo, kolebajo med tajnimi besedili in kodi [...] in ustvarjanjem dezinformativnih besedil« (Lotman, »Ogledi« 443). Zato se vsako rušenje kulture začne kot uničenje spomina, brisanje tekstov in pozabljanje vezi. Takšna uničevanja besedil so značilna za moderni distopijski diskurz. Referentne konkretizacije prek literarnih kronotopov plastično pričajo o trdnem, nefleksibilnem jedru totalitarne distopijske kulture, ki z mehanizmi samoopisovanja uničuje in čisti vse, kar ne podpira dovolj učinkovito identitete sebstva, in sicer besedila s periferije semiosfernega jedra ali zunanjega dezorganiziranega prostora.

Novorek, uradni jezik Oceanije v Orwellovem *1984*, so »izumili zato, da bi izpolnjeval ideološke potrebe Angsoca«, to pa pomeni, da je zagotovil popolnoma avtohtono dosledno samoopisovanje njenega semiosfernega jedra brez kakršnekoli možnosti primerjave z alteriteti, – drugačnim starim govorom, veljavnim »pred Revolucijo«, s katerim se je bila etablirala meščanska kapitalistična angleška družba – zaradi nepremostljivih preprek, vgrajenih v *Novorek*. To posledično povzroča tudi zatiranje celotne prejšnje kulture. *Novorek* bi moral popolnoma nadomestiti *Starorek*, standardni angleški jezik, s katerim se je etabliralo predhodno semiosferno jedro. »Namen *Novoreka* ni bil samo ta, da oskrbi sredstvo za izražanje svetovnega nazora in mentalnih navad, ki so jih imeli privrženci Angsoca« (220), temveč predvsem da »onemogoči vse druge načine mišljenja. Ko naj bi bil *Novorek* enkrat za vselej osvojen, naj bi si heretične misli – to je misli, ki se razlikuje od načel Angsoca – dobesedno ne bi bilo moč zamisliti, vsaj ne v taki meri, kolikor je odvisna od besed.« (220) *Novorek* se je razlikoval od večine ostalih jezikov ravno po tem, da »je njegov besednjak postajal z vsakim letom manjši in ne večji« (227). Njegova kodifikacija je uničila temelj mišljenja z oženjem prostorov in možnosti semioze, tako da so bile temeljito omejene in poenostavljene kategorije označenca in označevanja, z oženjem mreže pojmov označevalca in prejemnika. »Človek, ki bi rasel ob *Novoreku* kot edinem jeziku [...], (*mnogih zločinov in prestopkov*) sploh ne bi mogel zagrešiti, preprosto zato, ker bi bili brezimni in torej nepredstavljeni. [...] Ko naj bi bil *Starorek* enkrat za vselej presežen, bi bila pretrgana zadnja vez s preteklostjo« te kulture, ki bo postala »nerazumljiva in neprevedljiva« (228). *Novorek* teži k učinkovitemu uničevanju jezikov-

ne raznovrstnosti, k gašenju semioze, vezane na ustvarjanje konotativnih mrež in rojevanje misli, da bi ga zvedel na najprimitivnejše jezikovne forme, ki služijo najelementarnejši komunikaciji, zelo podobne *pidžinu*.⁹ Njegov namen »je bil napraviti jezik, [...] kolikor mogoče neodvisen od zavesti« (226–227). Zaželeno je bilo uporabljati besede, »ki so v mislih govornika zbudile kar najmanj odmevov« (226). Tako »(b)esede razumeti, na primer, v Novoreku ni bilo« (221). Njegovi tvorci so težili k temu, da bi bilo končno »možno, da bi artikuliran govor prihajal iz glasilk, ne da bi pri tem sploh sodelovali višji možganski centri« (227). Ker s takim govorom ne bi bilo mogoče izraziti zahtevne oblike mišljenja, bi ga bilo mogoče popolnoma nadzorovati. Posledično je naslednji stadij celostna degradacija človeškega bitja na mentalno in intelektualno nižji nivo razvitosti. »To so dosegli delno z iznajdbo novih besed, [...] z ukinjanjem nezaželenih [...], s črtanjem nepravovernih pomenov, in, kolikor le mogoče, vseh drugotnih pomenov sploh.« (220)

Iz Staroreka v Novorek ni moglo biti prevedeno nič, niti »en odstavek [...], razen če [...] je bil že pravoverne tendence (*pravmiselni*, bi bil izraz v Novoreku)« (229) Temeljno destrukcijo tradicionalne literature in knjige je semiosferno jedro realiziralo z rigidnimi mehanizmi prevajanja izbranih artefaktov. »Predrevolucijska literatura je bila lahko le predmet ideološkega prevoda – se pravi, spreminjanja tako v pomenskem kot v jezikovnem pogledu. [...] Pravzaprav je bil velik del literature iz preteklosti že tako preoblikovan.« (229) »Razne pisatelje, tako Shakespeara, Milтона, Swifta, Byrona, Dickensa in nekatere druge so potemtakem že prevajali. Po opravljenem delu naj bi izvirno pisanje, z vsem drugim, kar je ostalo od literature iz preteklosti, uničili.« (229) Obstajali bodo samo v novoreški verziji, »ne samo spremenjeni v nekaj drugega, pač pa spremenjeni v nekaj nasprotnega, kot so bili prej.« (41)

Detajlno, temeljno brisanje kompatibilnosti kodnega sistema Staroreka in Novoreka je bilo storjeno prav s ciljem, da se onemogoči prevajanje besedil predhodne, alteritetne kulture, saj je »prevod osnovni mehanizem zavesti. Izražanje nekega bitja s sredstvi drugega jezika je temelj za odkrivanje narave tega bitja.« (Lotman, *Semiosfera* 189) Zato je bilo z novorekom skoraj nemogoče izraziti »heretične misli« (Orwell 220), ki so bile značilne za starorek in njegovo referentno kulturo. Novorek bi lahko uporabljal »za nepravoverne namene samo tedaj, ko bi protizakonito prevedel nekatere besede nazaj v starorek« (228). Brez možnosti dialoga in prevajanja alteritetnih kultur oziroma, slikoviteje rečeno, s tonjenjem v svoj samozatajevan, samozaprto, vase zapreden svet mrmrajočega mišljenja, se je kultura distopijskega semiosfernega jedra Okeanije, zaslužnjena z Novorekom kot osnovnim jezikovnim sistemom etabliranja sebstva nepovratno decivilizirala.

Zatiranje zgodovinskega pomnjenja

V O'Brienovi Oceaniji je bila kontrola celotnega družbenega mravljišča totalitarna – tako v samem srcu, kulturnem jedru Londona, kot tudi na njegovi periferiji. Različne so bile samo metode kontrole. Center je kontrolirala uniformirana tajna *policija ljubezni* in njej zvesti vohuni. Zunaj je to delala policija v nenehnem helikopterskem preletavanju stanovanj in njihovih oken brez zaves, znotraj pa prek vidno instaliranih telekranov v vsakem javnem ali privatnem prostoru (nenavadno naključje: se le zdi, ali je svet že desetletja nadzorovan tako, le da se za to uporablja drug termin – video-nadzor!). Semiosferno periferijo je prav tako nadzirala tajna policija, in sicer prek maskiranih agentov (kot je bil starinar Charrington), opazovanja in skrivnih telekranov. Potencialni disidenti, zreli za odstrel, so bili privedeni na periferijo jedra s tehniko manipuliranja s človeškimi slabostmi, ki so vse pripadale svetu *zlomisli*. Le če se je pokazalo, da bi bili primerni za obdelavo in prevzgojo, so bili disidenti lahko oproščeni smrti. Tak primer je bil Winston, ki je sicer preživel, a ostal mrtev, s popolnoma uničeno osebnostjo in voljo do življenja.

Semiosferno jedro Oceanije je negiralo svojo prejšnjo avtoidentiteto, stremelo k temu, da popolnoma zbríše prejšnje vezi s kulturo, iz katere izvira, predstavljajoč to kulturo kot kulturni surogat, gnilobo, kot nekaj tujega, kot svoj dezorganizirani prostor. Zato je semiosferno jedro Oceanije v svoje mehanizme samoopisovanja vgradilo najagresivnejše tehnike brisanja zgodovine s spreminjanjem, s permanentnim popravljanjem dejstev ali njihovim popolnim brisanjem; s spreminjanjem prvotnega namena fenomena, zatiranjem njegove avtentične funkcije (spomeniki) ali z uničevanjem materialnih pričevanj o stilu in načinu življenja v preteklosti.

Winstonov dnevnik in njegovo samotno intelektualno disidentstvo, tajna razmišljanja o »(p)rihodnosti in preteklosti, času, ko bo misel svobodna, ko se bodo ljudje razlikovali drug od drugega in ne bodo živeli sami – času, ko bo obstajala resnica in ko tisto, kar je storjeno, ne bo moglo biti izbrisano« (23), so prispevali k temu, da je temeljito spoznal svoj miselni zločin, ki »ne prinaša smrti: Miselni zločin JE smrt« (24). Ko je »spoznal, da je že mrtev« (24), truplo, po katerega bo Partija gotovo prišla, da bi ga odstranila kot odpadnika, »je postalo važno, da kolikor mogoče dolgo ostane živ,« (24) in spozna svoje korenine. Sedaj je naredil odločilen korak. Prikradel se je v prepovedane, odročne, periferne dele Londona, kjer je živel zadnji družbeni sloj, raja, o kateri je »Partija učila, da je [...] po naravi manjvredna« (54), v poskusu, da bi se z njo pogovoril in izvedel, ali se kdo iz raje spominja nekdanjega načina življenja. Toda nihče več se ni spominjal predrevolucionarne dobe, preteklosti, ko so vladali »bogati ljudje« (55). Ti so bili v učbeniku

zgodovine popolnoma očrnjeni kot škodljiva bitja, kriva za slab položaj raje. »V starih časih [...], pred slavno Revolucijo, (je bil) London [...] temen, umazan, reven kraj, kjer je imel komaj kdo dovolj jesti in kjer na stotine in tisoče ljudi ni imelo čevljev na nogah, niti strehe nad glavo,« (55) piše v učbeniku. Bogataši, ki »so se imenovali kapitalisti«, »so imeli vse na svetu [...]. Če jim kdo ni bil pokoren, so ga lahko vrgli v ječo, ali pa mu vzeli službo in ga izstradali do smrti.« (55) V Oceaniji pa so vsi živeli veliko slabše kot v prejšnjem sistemu, tako da je bil segment iz učbenika do skrajnosti ciničen. Celostareli pripadniki raje so pod bremenom življenja, neizobraženi in nezainteresirani za karkoli drugega kot za golo preživetje in nekaj pozabe s poceni pivom po pretežkem delu, pozabili na svoje življenje v preteklosti pod režimom kapitalistične Anglije. Nihče več ni bil zmožen »primerjati eno dobo z drugo« (70). »Bili so podobni mravljam, ki lahko vidijo majhne predmete, velikih pa ne. In kadar spomin odpove in so vsi zapisani dokumenti ponarejeni – ko se je to zgodilo, potem je trditev Partije, da je izboljšala okoliščine človeškega življenja, treba sprejeti, kajti nobenega vzora ni, in ga tudi nikoli več ne bo, po katerem bi se to dalo preveriti.« (71)

Toda v O'Brienovi Oceaniji ni bilo »življenje podobno niti lažem, ki so se usipale s telekranov, kaj šele idealom, ki jih je skušala doseči Partija.« (56) Resničnost predstavnikov raje in celo za člane Partije je bila »garanje po morečih službah, boj za prostor v podzemski železnici, preklinjanje ponošenih nogavic, beračenje za tableto saharina, varčevanje s cigaretnimi čiki« (56). Resničnost so bili »propadanje, umazana mesta, kjer so se gnetli sem ter tja nezadostno hranjeni ljudje v preluknjanih čevljih, zakrpanih hišah iz devetnajstega stoletja, ki so vedno smrdele po zelju in pokvarjenih straniščih« (56). Vendar so ob takšni realnosti »telekrani tolkli na ušesa s statističnimi dokazi, da imajo ljudje danes več hrane, več oblek, boljše hiše, boljše rekreacijo – da živijo dlje, da imajo krajši delovnik, da so [...] bolj zdravi, močnejši, srečnejši, bolj inteligentni in bolj izobraženi kot pred petdesetimi leti« (56). Seveda »(n)iti besede od tega ni bilo moč dokazati ali ovreči« (56). Podatkom je bilo nemogoče oporekati, saj so bile fotografije preteklost, spomini na slednjo pa uničeni. Nič ni ostalo za primerjavo. »Vse je bilo zavito v meglo. Preteklost je bila izbrisana, pozabljeno je bilo, da so jo izbrisali, laž je postala resnica.« (57)

Zgodovina kot simulaker – »spominske odprtine«

Skrajno odtujenost samoopisovanja distopijskega jedra Oceanije je Orwell slikovito predstavil s kronotopom preurejanja kvazirealne zgodovine prek proizvodnje zgodovine-simulakra.¹⁰ Winstonov vsakdanji posel

na ministrstvu je bil, da »prvotne številke prečisti tako, da se bodo ujemale s kasnejšimi« (31) Vsa komunikacija z nevidnim predpostavljanim se je odvijala prek treh »odprtin«. »Desno od narekovalnega stroja majhna pnevmatična cev za pisana poročila; na levi večja za časnike; na stranski reži, v dosegu Winstonove roke, pa velika podolgovata reža, zavarovana z žično mrežo. Le-ta je bila za odstranjevanje odvečnega papirja. Podobnih odprtin je bilo na tisoče ali deset tisoče vsepovsod po poslopju [...]« (30) T. i. spominska odprtina je bila le tretja od omenjenih odprtin, le tista, v katero se je dokumente metalo v uničevanje. Winston je na primer delal na permanentni »korekciji« *Časnika*. Pravzaprav »to niti ni bil ponaredek. Bilo je le nadomeščanje ene neumnosti z drugo.« (33) Največji del materiala, s katerim so imeli opravka, ni imel nobene zveze z realnostjo, »niti toliko ne, kot je z resnico povezana neposredna laž. Statistike so bile v prvotni verziji ravno toliko izmišljene kot v prečiščeni verziji. Ponavadi so pričakovali od tebe, da si jih izmišljaš kar na pamet.« (33) Nekoč je Winston po nareku pri vnovičnem pisanju napovedi znižal milijonsko številko o proizvedenih čevljih, »da bi s tem omogočil običajno zatrjevanje, da je bila kvota presežena«. »Zelo verjetno sploh niso izdelali nič obutve. Še bolj verjetno pa nihče ni vedel, koliko so je izdelali, niti to ni nikogar brigalo.« (33) Zaposleni na ministrstvu pa tudi vsi člani Partije so dobro vedeli, »da so bile številke o proizvodnji obutve v vsakem četrtletju na papirju astronomske, medtem ko je bila polovica prebivalstva Oceanije bosa. In tako je bilo z vsemi vrstami zapisanih podatkov, z važnimi ali nevažnimi. Vse je izginilo v svetu senc, v katerem je slednjic postala celo letnica nekaj negotovega.« (33)

Brisanje kulturne dediščine in tradicije

Semiosferno jedro Oceanije je sistemsko zahrbtno v svoje mehanizme samoopisovanja umestilo najagresivnejše tehnike obračunavanja s preteklostjo svojega predrevolucionarnega obdobja, kar je vključevalo tudi potencialne disidente. Ne samo da so zgodovino permanentno spreminjali s popravljanjem dejstev do neprepoznavnosti, temveč so z njihovim popolnim brisanjem spreminjali tudi prvotne namene pojavov z zatiranjem njihove avtentične funkcije, predvsem cerkva in drugih kulturnih spomenikov. Prav tako so sistematično in sistemsko uničevali materialna pričanja o slogu in načinu življenja v preteklosti. Omenjeno jedro je tako popolnoma nadziralo svojo periferijo in ostanke njenih dialoških oblik z alteriteto predhodne kulture, h katere izničenju je stremelo. Najpogosteje so k temu pripomogli maskirani vohuni, vabe in skrivni teleekrani. Starinarne so zato bile zato nameščene v zakotne, ozke, temačne in zapuščene ulice na ob-

robju Londona, starinarji pa so bili najbolj večči maskirani inšpektorji tajne policije, kakršen je bil Charrington. »Med nama rečeno, trgovina s starinami je tik pred svojim koncem. Nobenega povpraševanja ni več, pa tudi zaloga. Pohištvo, porcelan, steklenina – vse to se je polagoma razbilo. In seveda tudi kovinska roba je večinoma že izginila.« (Orwell 71) Partijsko pravoverni in tisti, ki jih je vodila pravmisl, tu niso imeli kaj iskati, saj je bil stik s conami indoktrinirane drugosti nezaželen in inkriminiran. Starinarne so bile srca preteklosti s sentimentalnimi ostanki materialnih dobrin minulega časa. Hranili so sporadične črepinje spominov in spomina na stare čase. Zato so bili vaba, past za posameznike, podložne zlomislim, saj sta spomin in primerjanje s preteklostjo zlomisel, tako kot je rezoniranje s pozicije zgodovinskega mišljenja krivoverstvo, ki ga mora sistem uničiti, ker ni v skladu s pravmisljo Partije. Winston je zagrizel v inšpektorjevo vabo, ko mu je ta prodal dnevnik oziroma, kakor se je izrazil Charrington, »dekliško spominsko knjigo. Iz zelo lepega papirja je bila, zares. Krem barve, so včasih rekli. Takega papirja ne delajo več že – oh, upam si reči, da že petdeset let ne.« (71) Policijski inšpektor je bil preoblečen v starca, sam je spominjal na preteklost in vlival več zaupanja. »Naočniki, natančne in blage kretnje, pa to, da je nosil zastarelo suktno iz črnega žameta, mu je dajalo nedoločen videz intelektualca, kot bi bil kakšen pisatelj ali pa morda glasbenik. Njegov glas je bil mehak in kot zastrt in imel je pravilnejši naglas kot večina raje.« (70–71) Charrington si je dobro zapomnil svojo žrtev v prepričanju, da jo bo ponovno privabil. »Spoznal sem vas že na pločniku,« (71) je takoj rekel Winstonu, ki se je obotavljal vstopiti v starinarno, v kateri se je oglašil drugič. Sedaj mu je Charrington prodal obtežilnik za papir iz polnega prozornega stekla s koščkom korale v sredini. Winstona je privlačila ne »toliko lepota kot vzdušje, ki se je zdelo, da ga je stvar imela v sebi s tem, da je pripadala neki popolnoma drugačni dobi, kot je sedanja« (72). Bilo je nenavadno, celo kompromitirajoče, da je imel predmet »v lasti član Partije. Vse staro in zato tudi vse lepo je bilo vedno nekoliko sumljivo.« (72) Tudi soba na podstrešju Charringtonove starinarne z zakamufliranim, dobro skritim telekranom, ki jo je Winston s precej pomisleki najel, je vsa bila v dialogu s prepovedano preteklostjo, to pa »je bila divja, nemogoča namera, ki jo je bilo treba čimprej opustiti« (72). Soba je v Winstonu prebudila »neko domotožje, neki prastar spomin« (72–73). Imel je vtis, da »natanko ve, kako se počutiš, če sediš v taki sobi, v naslanjaču ob odprtem ognju, z nogami na predpečniku in s čajnikom na ognjišču, neskončno sam, neskončno varen, nihče te ne opazuje, nikakršen glas te ne zasleduje, nobenega zvoka, razen prepevanja kotliča in prijaznega tiktakanja ure« (73).

O zatiranju dominantnih kulturnih kodov drugosti priča tudi degradacija in defunkcionalizacija kulturnih spomenikov, predvsem verskih insti-

tucij in objektov. Na zidu v najeti sobi nad Charringtonovo starinarno je bila »litografija ovalnega poslopja s pravokotnimi okni in majhnim stolpom v ospredju. Okoli poslopja je tekla ograja in v prizidku zadaj je stalo nekaj, kar je bilo videti kot kip.« (73) Zgradba se je Winstonu zdela nedoločno znana, toda skulpture se ni spominjal. Minus-postopek v identifikaciji navedenih objektov ter načinu posplošene jezikovne artikulacije opisa objekta Winstonovega opazovanja naravnost kaže na popolno odsotnost zavesti o instituciji vere in ustrezne terminologije, inherentne tej instituciji, ter arhitekturi verskih objektov, ki v Oceaniji ni več obstajala. Zdaj je bila vera Partija. Samo Charrington je vedel in rekel Winstonu, da je bila to »(s)voje čase cerkev. Pri sv. Klementinu Danskem so ji rekli [...]. Zdaj je že ruševina. [...] Bila je bombardirana – oh, že pred mnogimi leti.« (73)

Brisanje religije iz novoetablirane identitete Oceanije je bilo tako temeljito in rigidno, da so zatrli tudi spomin nanjo – tudi verskih običajev in obredov se niso več spomnili in pozabili na njihov namen. Na videz slučajno se je Charrington spomnil prigodnice, ki so jo peli otroci ob proslavi svetega Klementina: »Oranže in limone, poje zvon pri sv. Klementinu, dolžan si mi tri novce, odpeva zvon pri sv. Martinu.« (74)

Fragmentov te pesmice iz svojega otroštva se je megljeno spominjal tudi Winston. »To je bila nekakšna igra. Držali so se za roke tako, da si šel spodaj in kadar so prišli do *Tu je sekira, da ti preseka vrat*, so roke spustili in te ujeli. Bila so imena vseh cerkva, vse londonske cerkve so bile v njej – vsaj vse glavne.« (73–74) Vračal se je domov s krivovernega obiska v starinari, v sebi prepevajoč kritici o sv. Klementinu. Podlegel je iluziji, da »resnično slišiš zvonove, zvonove izgubljenega Londona, ki pa so tu ali drugje še vedno obstajali, prikriti in pozabljeni. Zdelo se mu je, da sliši, kako pritrkavajo z enega onostranskega stolpa za drugim. In vendar se ni spominjal, da bi bil kdaj v svojem življenju slišal zvonjenje cerkvenih zvonov.« (75)

Prav ta detajl kaže, kako pomembna je moč pomnjenja za rekonstrukcijo zgodovinskega spomina, ko so dejstva zatrta, in kolikšna je moč malenkosti in fragmentarnih detajlov za vzpostavljanje pomembnih iztočnic izgubljenih besedil (struktur) kulture, kakršno je bila omenjena struktura verskega običaja. Partija to ve, to ve vsako samoozaveščeno neelastično totalitarno semiosferno jedro. Zato v kali zatira vsako pomnjenje in vse materialne sledi kulturne preteklosti. »Za stoletja kapitalizma je veljalo, da niso naredila ničesar, kar bi imelo kakršnokoli vrednost. Iz arhitekture niso mogli izvedeti nič več o zgodovini kot iz knjig; kipi, zapiski, spominski kamni, imena ulic – vse, kar bi lahko osvetlilo preteklost, je bilo sistematično spremenjeno.« (74)

Osnovno geslo »Svetovne države« Huxleyjevega *Krasnega novega sveta* se glasi: »*Skupnost, istost, stalnost*« (5), kar je treba brati kot *zaprlost*. Prisoten je

intenziven odpor do kakršnekoli vrste sprememb, ker vsaka sprememba ogroža stabilnost. Takšno neelastično in inertno semiosferno jedro uvaja stabilnost kot merilo, s katerim kodificira celoten prostor svojega samoopisovanja. S tem povezan je tudi odnos vladajočega razreda do preteklosti. Upravnik Mustafa Mond poučuje študente, da so zgodovina »prazne marnje« (35). Torej, preteklost in njene pridobitve naj se razvrednoti. Svet preteklosti je nič. Zato je cilj skupnosti, da zgodovinske pridobitve izniči: »Civilizacija je sterilizacija.« (103) Po besedah Mustafe Monda stare stvari niso več potrebne. Takšen svet podcenjuje pridobitve zgodovinske dediščine z izpodbijanjem religije, kakor tudi kulturne tradicije. Bog iz preteklosti se »razodeva [...] kot odsotnost« (218). Nezdružljiv je s stroji in splošno srečo. Novi bog je Ford. Slavijo se industrija, stroji, napredek in znanost nasploh. Odtujitev in dehumanizacija kulturnega prostora Svetovne države sta posebljeni v njenih mehanizmih samoopisovanja, ki stremijo ustvariti družbeni sistem kot popoln mehanizem, mašinerijo, v kateri ima vsak vijak svojo vlogo.

Sovraštvo predvsem do knjige (pisane v naravnem jeziku in zato najmočnejšega posrednika in prevajalca kultur) pa tudi do drugih medijskih oblik posredovanja znanja, alteritet in dialoških perspektiv med kulturami in ljudmi je invariantna in konstantna značilnost totalitarnih in omenjenih distopijskih kultur. Vse po vrsti namreč gradijo razne mehanizme nasilnega obračuna s knjigo in njenega izničenja v vseh vidikih samoopisovanja in etabliranja lastne semiosferne strukture. Winston se je zaman veselil, da bo lahko v najeti skrivni sobici natančneje rekonstruiral pretekli stil vsakodnevnega načina življenja atrofirane in izbrisane kapitalistične družbe, kjer sta bili knjiga in domača knjižnica splošno mesto meščanske kulture. V tej sobici je bila v omari za knjige »sama ropotija. Knjige so izbrskali in uničili prav tako temeljito v revnih predmestjih kot povsod drugod.« (Orwell 73) Knjige kot posredniki med kulturami in kot viri dialoških oblik komunikacije z zgodovinskimi in drugimi intelektualnimi in kreativnimi oblikami mišljenja so ključni in neizogibni kamen spotike vseh totalitarnih kultur oziroma neelastičnih semiosfernih jeder. V interesu samozaščite in ohranjanja samozaprteosti, h kakršni tak sistem teži, mehanizmi samoopisovanja njegovega semiosfernega jedra po pravilu vzpostavijo najrazličnejše oblike destrukcije knjige kot vira znanja in drugih medijev, ki posredujejo informacije takšnih komunikacijskih kvalitet. Knjige na primer najpogostejše uničujejo s sežiganjem (spomnimo se samo inkvizicij, na katere napotuje medievalistika), s fizičnim zastrupljanjem, da bi bralca prestopnika kaznovali s smrtjo, ali z zaklepanjem knjig v tajne prostore in onemogočanjem vsakega pristopa k temu prostoru (primer najdemo v *Imenu rože* Umberta Eca). Prav tak odnos do knjige izraža tudi semiosferno jedro distopijskega

izoliranega sistema, prikazanega v romanu *Fabrenheit 451* Raya Bradburyja. V njegovem centralnem aktantskem polju je napad totalitarnega sistema na knjigo kot simbol znanja, posredovanja informacij in dialoga kultur. Mračna, časovno nedoločena prihodnost je kronotopski okvir za distopijsko jedro, v katerem so knjige in kakršnakoli druga pisana besedila prepovedana, individualna misel pa praktično ne obstaja. Ljudje v tej družbi živijo kot zombiji, osveščajo pa se samo prek velikega hišnega zaslona. Knjige so nezakonite, ker se oblast boji, da lahko vplivajo na razvoj neodvisnega mišljenja. Takole, v dialogu na začetku drugega dela knjige prebiramo: »Razumete zdaj, zakaj se ljudje knjig bojijo in jih sovražijo? Ker kažejo pore na obrazu življenja.« (67) Po definiciji je svobodno mišljenje nezdružljivo s totalitarnimi režimi. Glavni mehanizem tega semiosfernega jedra v destrukciji knjige so »požarniki« (11), ki imajo nalogo iskati in sežigati preostale knjige. Načini rigidnega obračuna semiosfernega kulturnega jedra s knjigo kot simbolom znanja in predpogojem svobodnega mišljenja, opisani v Bradburyjevem distopijskem romanu, plastično in strnjeno rekonstruirajo temeljne vidike samoopisovanja v osnovi vseh totalitarnih sistemov.

* * *

Iz semiotičnega razumevanja, da je kultura vse, kar ni genetska informacija, jasno sledi, da je imanentna lastnost kulture, da obstaja kot množica različnih kultur. Takšno razumevanje nasprotuje tradicionalnemu razumevanju kulture kot opozicije *nekulturi*, ki ga je uveljavilo kolonialno semiosferno jedro Evrope skozi 18. in zgodnje 19. stoletje, s čimer je odražalo neenakost znotraj evropskih družb ter med evropskimi silami in njihovimi kolonijami po svetu. Po tem razumevanju je kultura, pogojno rečeno, singularni pojem, saj kulturo izenačuje s civilizacijo, razumljeno kot izraz tehnično-tehnološke razvitosti družbe, in obe zoperstavlja naravi. Takšno mišljenje implicira, da so nekatere dežele bolj civilizirane od drugih oziroma da so nekateri narodi in posamezniki bolj kulturni od drugih. Tovrstno tradicionalno razumevanje kulture, ki alteriteto doživlja kot nekulturo, kaže nepripravljenost za dialog, vodi k izključevanju in kulturni netoleranci. Svoje najostrejše oblike omenjeni obrazec kulture dominantno izpostavlja v totalitarnih, avtoritarnih sistemih. Obrazce kultur takih režimov kritično pretresa referentna distopijska književnost. V takih sistemih se na najrazličnejše načine razvrednoti alteriteta, zatira se vrednost drugosti, onemogoča kulturni dialog, žigosa se različnost. Skratka, v stremljenju, da se nekulturno kultivira, so temu tradicionalnemu razumevanju kulture imanentne najrazličnejše metode etabliranja *vsiljenih kodov* v vseh segmentih samoopisovanja kulturnega jedra. V škodo razvijanja dialoških

oblik negovanja, ohranjanja kulturnih posebnosti in prepletanja različnih kulturnih identitet se v sodobni praksi prvenstveno z mehanizmi množične kulture in množične potrošnje vse očitneje uveljavlja posebna oblika kulture singularnega tipa globalnih razmer (*kulturni globalizem*), vse z namenom ustvariti unificirani sistem kulture, ki bo sposoben najučinkoviteje podpirati potrebe največjega svetovnega kapitala. Ti sodobni procesi v semiosferi kritičnega mišljenja bi morali biti osnova za načrtovanje prihodnosti človeka kot bitja civilizacije z vsemi njenimi koristmi, pa tudi nevarnostmi. Kulturni globalizem nam omenjene distopije približuje bolj, kot jih je v času, ko so nastale kot kritični pogled na svet skozi prizmo umetniške fikcije. Ne bi bilo modro, da se kritično mišljenje zadovolji s krilatico, da utopija in distopija opisujeta svet, ki ne obstaja, da gre samo za možnosti, uresničeni v jeziku, da izmišljeni, domišljjski svet »misli [...] ideje, ki se jih ne dá uresničiti.« (Šušnjić 5) Prav s temi mislimi se je zgodilo najhujše – »dobile so svojo stvarno obliko [...]. Najabstraktnejše ideje so se pretvorile v družbene ustanove.« (5) Človek sodobne globalne kulture »počasi, a zagotovo mutira od intelektualnega, spiritualnega bitja v korporativni, normirani sistem mišljenja in obnašanja, v katerem za kritično mišljenje ne bo prostora« (Maxwell 69). To je pravzaprav vzrok, da sodobni človek tako zlahka dokončno degradira v mrak totalitarizma.

OPOMBE

¹ Študija temelji na raziskavi, ki se v sklopu projekta *Aspekti identiteta i njihovo oblikovanje u srpskoj književnosti – Vidiki identitete in njihovo oblikovanje v srbski književnosti* (številka 178005) izvaja na Oddelku za srbsko književnost Filozofske fakultete Univerze v Novem Sadu s finančno pomočjo Ministrstva za izobraževanje in znanost Republike Srbije.

² Globinska povezanost kodov, temelječih na kulturi, je omogočila Lotmanu, da je razumel kulturo kot *sistem kodov*, ki se skozi človeško zgodovino razvija. Vsak *tip kodifikacije* kulture je namreč imanentno povezan z oblikami konkretne družbene zavesti, organizacije skupnosti in samoorganizacijo posameznika (več v: Košničar, *Kod* 192–193).

³ *Hibridni kod* nastaja v procesu dialoga s prepletenostjo dominantnih kodov dveh ali več kultur, tako da pomembne karakteristike omenjenih kodov ostanejo prepoznavne (primer: kodni sistem starorimske kulture je vidno prepleten s starogrškim kodnim sistemom, a ga je prilagodil sebi z ohranitvijo prepoznavne »starorimske« posebnosti v svoji biti) (več v: Košničar, *Kod* 193–194).

⁴ Iz zgodovine so dobro znani številni totalitarni, diktatorski sistemi. Omenimo samo nekatere najbolj znane, referentne za to študijo: oblike absolutistične vladavine krone (s temeljnim oporiščem v krščanski veri in cerkvi) z neomejeno močjo vladarja v mnogih evropskih državah vse do pojava zrelega fevdalizma, francoske revolucije (1789) in meščanske družbe, ki so prestolu ali absolutistu z zakonom in parlamentom omejili osebne pravice in moč; isti model na Bližnjem vzhodu – Osmansko cesarstvo z oporiščem v islamski veri in s sultanom kot suverenom neomejenih pooblastil; vse do diktatur dvajsetega stoletja, ki so v temelju presunile moderno dobo (leninistično, stalinistično, nacistično,

titoistično in druga enoumja), in modernih umetniških distopij kot pesimističnih reakcij na omenjeno zgodovinsko realnost. Vendarle obstaja znaten obseg lastnosti totalitarnih sistemov, ki so se skozi diahrono perspektivo pokazale kot skupne, immanentne pa so tudi distopijskim umetniškim delom. Našejtimo nekaj invariant: vladajoča ideologija/vera; neobstoje delitve oblasti: zakonodajna, izvršna in sodna oblast niso neodvisne in med seboj ločene, temveč so v rokah diktatorja ali dominantne stranke; represija nad posameznikom in izguba njegovih osebnih svoboščin; podreitev posameznika skupnosti (verski, nacionalni itd.); vladarji (diktatorji, stranke) poskušajo nadzorovati prebivalstvo svoje države, tako da posamezniku odvzemajo prostor za zasebnost; militarizem v vsakdanjem življenju prebivalstva, agresivna zunanja politika; oblast teži h kontroli razmišljanja in čustev ljudi prek sredstev vzgoje in propagande, vključujoč konstantno indoktrinacijo in manipulacijo; razvijanje ovaduškega delovanja tajne policije zaradi nadzora nad prebivalstvom; uporaba metod zastraševanja, aretacij, vršenje represije nad prebivalstvom; kaznovanje disidentov (koncentracijska taborišča, gulagi, politični zapor, mučenje); omejevanje državljskih svoboščin; v novejšem času se precejšnja pozornost posveča kontroli medijev in s tem v zvezi jezikovnih sistemov kot temeljev oblikovanja mišljenega.

⁵ Ruski semiotiki so s terminom *kronotop* označevali neločljivo časovno-prostorsko vzajemnost materializacije in manifestacije celotne pojavnosti pa tudi umetniške stvarnosti; gre za mesto zlivanja prostorskih in časovnih oznak v namišljeni celoti, temelj izražanja dogodkov, dogajanja, pojavov. »Vsak vstop v sfero smislov se izvaja samo skozi vrata kronotopa« (Bahtin, *Edinstvo bronotopa* 355).

⁶ *Semiosis* – derivat grškega glagola *σημειῶ*, *sēmeiō* – obeležiti, označiti, markirati.

⁷ Treba je ločiti dve vrsti prevajanja kodov ene kulture v kode druge: a) prevajanje z mehanizmi dekodiranja kulture prevajalca, s čimer se prevedena kultura podreja kulturi, ki prevaja, kar je tipičen agresivni totalitarni in kolonialistični mehanizem (o čemer se tu govori), od b) prevajanja z mehanizmi dekodiranja prevajane kulture, da bi se ta bolj jasno videla in bolj uspešno približala.

⁸ Ta tragikomedija je ena od najbolj zgodnjih znanstvenofantastičnih dram, objavljenih kjerkoli na svetu. V svojem času (v 80. letih 19. stoletja) ni mogla imeti relevantnejšega vzora niti v svetovni literaturi. Dragutin Ilić je to dramo objavil šest let pred Wellsovim *Časovnim strojem*, zato je prepoznana kot napoved antiutopične znanstvenofantastične smeri.

⁹ *pidžin* (angl. *pidgin*) je svojevrstna predjezikovna oblika komunikacije, ki po pravilu nastaja na meji semiosfere in omogoča najbolj grobo medsebojno prevajanje smisla besedil iz enega v drugi semiosferni prostor. *Pidžin* je »pomožni« jezik, ki ga ustvarjajo ljudje brez skupnega jezika, prisiljeni na medsebojno komunikacijo (*dialog*). V takšnem kontekstu prevzemajo besede iz enega ali več jezikov in jih spletajo v neko vrsto grobega načina komunikacije. *Pidžin* ni nikogaršnji materni jezik, a pomaga pri *amortizaciji* razlik, približevanju in *adaptaciji* kodov različnih kultur, da bi se lahko med njimi vzpostavila prava jezikovna komunikacija (Košničar, *Kod* 192). Vseeno je drugače od *pidžina*, ki ni pravi jezik, ker nima prepoznavne slovnice, v Novoreku slovnica osmišljena s ciljem pospešiti njegovo sistematično in sistemsko poenostavljanje in trganje vezi s Starorekom meščansko-kapitalistične angleške družbe.

¹⁰ Ustvaranje referentnega fenomena brez obstoja originala, brez obstoja referentnega polja, v katerem bi imel fenomen oporišče. V tem primeru proizvodnja »resnice« brez originala, brez »resnice«.

LITERATURA

- Bradbury, Ray. *Fahrenheit 451*. Prev. Sonja Kravanja. Ljubljana: Delo, 2004. (Vrhunci stoletja 38)
- Bahtin, Mihail. »Jedinstvo hronotopa.« *Polja* 32. 330-331 (1986): 355–357.
- Crnjanski, Miloš. *Kod Hiperborejaca II*. Beograd: Prosveta; Novi Sad: Matica srpska; Zagreb: Mladost, 1966.
- Huxley, Aldous. *Krasni novi svet*. Prev. Boris M. Verbič. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2003.
- Ilić, Dragutin. *Posle milijon godina. Sekund večnosti*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 1988.
- Košničar, Sofija. »Kod, kodovi kulture«. *Pregledni rečnik komparativističke terminologije u književnosti i kulturi*. Ur. Bojana Stojanović Pantović, Miodrag Radović i Vladimir Gvozden. Novi Sad: Akademski knjiga, 2011. 191–195.
- . »Semiosfera«. *Pregledni rečnik komparativističke terminologije u književnosti i kulturi*. Ur. Bojana Stojanović Pantović, Miodrag Radović i Vladimir Gvozden. Novi Sad: Akademski knjiga, 2011. 347–352.
- Lotman, Jurij M. »Asimetrija i dijalog«. *Izbrannye stat'i v treh tomah*. Izdanie vyhodit pri sodejstvii Otkrytogo Fonda Estonii, tom I, Stat'i po semiotike i topologii kul'tury. Tallin: Aleksandra, 1992. Web 6 Aug. 2009. <http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Lotm/index.php>.
- . »Dinamičeskaja model' semiotičeskoj sistemy«. *Izbrannye stat'i v treh tomah*. Izdanie vyhodit pri sodejstvii Otkrytogo Fonda Estonii, tom I, Stat'i po semiotike i topologii kul'tury. Tallin: Aleksandra, 1992. Web 7 Aug. 2009. <http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Lotm/index.php>.
- . »Ogledi iz tipologije kulture.« *Treči program Radio Beograd* 4 (1974): 439–489.
- . »O semiosfere. Semiotika kul'tury«. *Izbrannye stat'i v treh tomah*. Izdanie vyhodit pri sodejstvii Otkrytogo Fonda Estonii, tom I, Stat'i po semiotike i topologii kul'tury. Tallin: Aleksandra, 1992. Web 6 Feb. 2010. <http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Lotm/index.php>.
- . »Razne kulture, različiti kodovi.« *Polja* 318 (1985): 274–275.
- . *Semiosfera. U svetu mišljenja*. Novi Sad: Svetovi, 2004.
- Maxwell, Jordan. »Ko poseduje vašu vladu poseduje i vas.« *Pečat* 202 (2012): 67–69.
- Orwell, George. *1984*. Prev. Alenka Puhar. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983. (Knjižnica Kondor, 212)
- Šušnjić, Đuro. »Orvelijana – Utopija koju živimo«. *Džordž Orvel. 1984*. Beograd: Čigoja štampa, 1999. 5–19.

Natural Language and Cultural Heritage in a Dystopian Semiospheric Core

Keywords: semiosphere / culture / semiospheric core / semiospheric self-description / language / dystopia

This article deals with aspects of natural language and its applications in a non-elastic semiospheric core, which is immanent to dystopic, totalitarian cultures. These phenomena have been considered in a semiotic key, from the position of the semiospheric theory (self-description of the semiospheric core, mechanisms of establishing it, the aspect of secondarity, and external core disorganization). Emphasis is placed on research on natural language, literary heritage, and other cultural heritage. To this end, appropriate dystopian literary material has been considered (George Orwell's *1984*, Aldous Huxley's *Brave New World*, Ray Bradbury's *Fahrenheit 451*, and Dragutin Ilić's *After a Million Years*). This prose strictly, clearly, and picturesquely repeats and reshapes in miniature the entire model of semiospheric self-description of totalitarian culture, and therefore it is suitable for semiotic research from the perspective of semiospheric theory, with the aim of prognostic projections and dialogue with the contemporary reality of cultures.

November 2012